

Lisa 1. Intervjuu M. Keskkülaga, 04.V.2012.

AL: Millal Restor Viljandis töid alustas?

M: Viljandis on aastast 1996. Esimene oli lääneseina järvepoolne külj. Seal sai tehtud vuugiparandusi, et sealt näitlejatele kive pähe ei kukuks. Ühel hetkel osa müüri varises, kuid selle parandasime uuesti ära.

AL: kuidas on lood Otepäega?

M: Ega Otepääl ma ei olegi rohkem teinud kui Kaur Altooga need ühed eritingimused ja ülevaate sellest, mis varem tehtud oli. Muinsuskaitse andis seal vist ise tegutsemiseks loa, aga nüüd ei ole ise tulemustega üldse rahul.

AL: Käisin seal eelmisel nädalavahetusel ka kohapeal. Hetkel on müürid kilega kaetud.

M: On ikka kile all jah? Praegu kui päike juba kütab tuleks kile maha võtta. Muidu tekib kondensatsioonivesi ja see lagundab müüre edasi.

AL: Kas on tead, mis Otepääst edasi saab?

M: Ei no, et seal anti kompaktnene lahendus nagu Viljandiski. Aga alati tuleb taha jupi kaupa, et kui sa võtad lahti, siis sa pead jõudma samal suvel seda ära konserveerida.

Otepääl puhastati nüüd terve see front välja ja nüüd on probleemi ees mida edasi teha. Samas ei mõeldud sellele, et kui palju raha oleks nüüd vaja välja käia, et seda kõike korda teha. Kui ta jääb kasvõi kaheks aastaks sinna seisma, siis ta hakkab ju edasi lagunema. Seal võeti eesmärgiks ka pinnase parem planeerimine, et ei oleks seda olukorda, et pinnas on ühelt oolt kõrgemal ja siis aitaks niimoodi niiskuskahjustustele kaasa.

AL: Millised olid 1970–1980. aastate tööd Viljandis?

M: Et siin peaks olema selle perioodi. (näitab plaanil konserveerimiskontseptsioonist) No vot see ongi 1970 ja 80. Siis tehti väravatorni ja dormitooriumi osa graniitplaatidega katmist. Neid graniitplaate uuendati nüüd 2007. aastal vist. Ja siis see lääne sein eksju. Ja nüüd see kollane osa on siis 1996-2012, mis on siis nagu minu aeg. Aga nüüd olen ma siit teinud juba rohkem. Ütleme, et 2000. aastaks olid kollasega osad tehtud.

AL: Viljandis siis jätkuvad tööd ka edaspidi?

M: No ma ei tea. Edasiste tööde puhul on nii, et need on maa sees olevad müürid, mida projekti järgi sooviks välja kaevata, konserveerida ja siis uuesti kinni katta, liivaga täita, aga linnavalitsus soovib neid eksponeerida ja nüüd ongi segadus.

AL: Milliseid katustamise meetodeid on kasutatud?

M: Me käisime Kauriga (Alttoa) nüüd just kaks nädalat tagasi Taanis-Rootsis. Vaatasime seal Padise kloostri analoogseid tsistertslaste kloostreid. Ja seal oli ka tellisarhitektuuri mätastega kaetud. Seal oli säilinud ka nende kahekümnendate aastate tehnoloogia, kus müüri peal oli betoon, bituumen ja siis veel mätas. Ja ühes kohas Taanis oli veel nii et telliskonstruktsioonid kuskil nii kõrged (näitab-rinnuni), olid kaetud kiltkivi katusega ja siis oli veel mätas peale pandud.

AL: Ja seal betoonkate toimib?

M: See täitsa toimib jah. Aga seal oli bituumen betooni peale pandud. Ja et kui meil siin kõik Villem Raamist alates vaadand, et kate peaks kausjas olema, siis nende omad olid kõik pealt kumerad. Samas, kui lillepotis koguaeg vesi sees on, siis lähevad ju juured mädanema, seal on vast see sama.

Aga muidugi olid seal need mättad sellised paksud. Ja teine asi, mis ma Rootsis vaatasin, et on imelihtne ju selliseid müüre konserveerida, kui sa lähed metsa kus on kõik need graniitkaljud ja kaljude peal kasvab taimestik, mis on aastatuhandeid seal juba kohanenud. Tõstad lihtsalt sinna teise kohta ja vot meil ei ole sellist pinnase struktuuri, et sa sealt maakivide pealt ei hakka sammalt võtma noh ja ümber kasvatama, need kuivavad ära. Aga Rootsis ma vaatasin, et täpselt sama taimestik, et lähed metsa ja võtad sealt mäta ja tõstad ringi. Ja Taanis oli kah päris korralik mätas peale pandud. Ega need on ka kõik sellised enam-vähem kontrollitavad piirkonnad, kus väga ei ronita müüride peal.

AL: Kust on Viljandi restaureerimiseks telliseid saadud?

M: No põhiliselt olen ma Viljandis püüdnud viimasel ajal kasutada neid, mis on väljakaevamistelt leitud, või oleme mõnelt muult vanalt objektilt telliseid saanud. Et me otseselt ei ole tehase tellist rohkem kasutanud kui selle lääne seina alumine sokli osas.

AL: Ja lubimördi tegemiseks oli kasutatud Saaremaa lupja?

M: Tähendab alates 1996. aastast oleme püüdnud nii Padisel kui Viljandis seda Saaremaa lupja kasutada. Aga sellega on läinud nii, et kui me siin alguses olime väga unikaalsed ja proovisime kõik puhta lubjaga teha, siis saime Viljandis sellega mitu korda vastu pükse. Lubja kvaliteet oli nii kehv, et mis üks aasta tehti, see pühiti järgmine kevad lausa kokku. Ja nüüd oleme selle 15 aastaga lõppkokkuvõttes nii kaugele jõudnud, et nendele külmadele müüridele tuleb ikka tsementi juurde panna, kuna puhas lubi lihtsalt ei püsi. Viimasel ajal oleme Viljandis ka tellisepuru mördi sisse pannud. Padisega seoses olen teinud seguanalüüse ja on välja tulnud, et ka seal kastati keskajal mörtides tellisepuru.

AL: Kas tellisepuru teeb mördi tugevamaks? Või miks see hea on?

M: No jah. Ja lisaks seob ta paremini niiskust ja annab seda ka hästi välja ning see aitab kaasa lubimördi kivistumisele. Samuti saab siis mört natuke toonitud, mitte ei ole lubivalge.

Viljandis võib öelda, et praegu on kõige paremini õnnestunud Kirsimäel olev müüriosa, mis on nüüd mõlemat poolt konserveeritud lubi-tsementseguga, kus on tellisepuru sees. Ainult lubjaga tegime Villu keldrit ja see lagunes pärast seda, nii et seal tegime uuesti. Kui müürid on ikka sellised, et nende peal ronitakse, siis tuleb tsementi mördi sisse panna.

AL: Kas Viljandis on vuuke ka toonitud, et need pärast konserveerimist nii heledad ei oleks?

M: No viimasel ajal olemegi tellisepuru pannud ja kunagi proovisime ka sütt hulka panna. Aga süsi on ka segu koostises päris hea tugevadav element. Aga kõik see tuleb proovide ja analüüside põhjal, et mis on hea ja mis ei ole. Katsetustega. Aga eks aeg ise teeb selle valge segu ka ükskord tumedaks, nii et varsti ei saa enam arugi, milline on parandatud ja milline ei ole.

AL: Milline on olnud teie roll Viljandi konserveerimistöodel?

M: Minu roll on olnud, et iga aasta teen tööde kontseptsiooni. Et see aasta teeme seda lõiku ja siis eelnevad arheoloogilised kaevamised, müüride avamine ja seejärel nende konserveerimine vastavalt siis selle, mis sealt välja tuleb ja siis küsimus, et kuidas seda mängu lõpetada. Et 2005 sai põhilahendust tehtud ja sealt nad siis jupi kaupa võtavad.

Ja siis on see seitsmekümnendate aastate graniitkiviga katmine, mis ei ole hästi vastu pidanud. Plaaite lõhuti ja ronimine ei mõjunud neile hästi. Ja ega need varemetele ei sobi kah oma sileda

pinnaga ei ole visuaal-esteetiline pilt kõige parem. Samas om mind kritsiseeritud, et mul siin lõunaseina peal muutus kõik nagu lambaks. Võib-olla natuke läksid ka.

AL: Kas Viljandis on igal aastal olnud uued tegijad?

M: Mõni aasta nüüd on üks noorte poiste brigaad olnud. Aga probleem on selles, et iga aasta tehakse jälle konkurss ja hinnapakkumine.

Kõige suurem probleem selliste müüride peal on, et töid peaks läbi aastate tegema üks kindel brigaad. Kes teeb järgmine aasta uut osa ja samal ajal tahab eelmistel aastatel tehtut korrastada. Mitte nii et vaadatakse, et jälle on lagunened ja hakatakse parandama.

Noh Otepääl on sama lugu, et seal oli näha seda, et tehakse korra ära ja kõik. Sinna tuleb ikka hoolduskulud planeerida. Mitte nii nagu siis, kui seal kuuekümnendatel tehti.

AL: Seal oli ka halva kvaliteediga ehitusmaterjalidega probleeme.

M: No ja see ka veel omal ajal. No nüüd pühiti need (nõukogude aja materjalid) seal ka kokku. Ma ei teagi, mis jäljed seal siis järgi on.

Aga varemete puhul ongi oluline leida originaaljäljed või siis need, mille järgi on restaureerimisi tehtud, et ei hakkaks ise lahendusi välja mõtlema. Maa sisse tulebki minna selleks, et saada sealt kätte müüri õige paksus ja seejärel hakata ülespoole tulema. Vahest üsna tüütu töö, a no põnevat on ka.

AL: Kas hooldust oleks vaja iga aasta?

M: Raudselt. Võib-olla tuleks isegi kaks korda aastas. Kevadel ja sügisel.

Taanis varemtepargis vaatasin, et seal oli kiltkivi katus (joonistab väikese kaldkatuse, mis keskelt ei ole müüritise vastas), see annab ka altpoolt õhutuse. Rootsis oli kasutatud ka sellist varianti, kus kõige all oli tinaplekk, siis betoon, bituumen ja kõige peal mätas. Et kui midagi läbi läheb, siis läbi pleki ikka ei lähe. See oli päris kallis variant. Tinaplekk tuli veel betooni alt välja ja moodustas väikese räästa. Vast on betoon ka kaitseks, et plekki ära ei varastataks.

AL: Kuidas käivad vuukimised ajalooliste objektide juures?

M: Kõik tööd käivad käsitsi. Vuuki ei saa laiemale suruda. Müür püsib koos tellise ja mördi nakkega. Kui panna tellis seguga kokku ja teine peale, koputad, kui see seisab mingi viis minutit ja niiskus läheb tellisesse ja see nakkub ning kui seda hiljem liigutada, siis nake kaob. Kui müür

on paika pandud, siis seda enam liigutada ei saa. Kui vaatad, et midagi ei sobi, siis lõhu tellis välja, puhasta ära ja pane uue seguga uuesti. Surud tellise paigast ära ja siis on müür läind. Vuuk tuleb puhastada nii, et tellis on kindlalt müüris kinni. Kui tellis on juba lahti, siis tuleb see välja võtta ja uue seguga uuesti panna. Et see nakkumise moment on just siis, kui niiskus ja lubi imbub tellisesse ja see hoiab neid kinni.

Vuugitakse kas sama seguga millega müüri laotakse, nii et segu pannakse natuke rohkem, nii et tellist peale pannes tuleb mört natuke välja; või jätad vuugid tühjaks ja vuugid hiljem teise seguga. Vuuk tuleb alati teha nõrgema seguga, kui müüri laotakse. Vuuke tuleb tegemise ajal niisutada, et karboniseerumine toimuks. Müüripealsete konserveerimisega on küll nii, et vuugid tehakse kohe sama seguga.

AL: Millised on põhilised vuugikujud?

M: Põhireegel on, et vuugid peavad olema väljapoole kaldu, kui müür ei ole varem tehtud mingi erineva vuugikujundusega, kas siis kumer või nõgus. Konserveeriva vuugi puhul tehakse vuuk tavalisel tasa või siis alumise kivi suunas väikese kaldega.

Lisa 2. Intervjuu K. Altoaga, 08.V.2012.

K: Esimene katse keskaegsete tellisehitiste restaureerimiset oli 1953, pakuks mälu järgi, kui Erik Pöld tegi pisut Karksi linnuse värava kõrval olevat torni. Olemas on tema pärast sõda tehtud aruanne. Seal on maakivimüürid ja nurgad tellistest. On näha, et kasutati *Second hand* I maailmasõja eelseid teise formaadiga tellised. Kuskilt on mul silme-ees, kuidas jalgratta pakiraamil veeti neid kive. No vot see on siis selline esimene keiss. Ja siis vist ongi ajalisel järgmine objekt Otepää. Seal ma olin nüüd viimaste eritingimustega natuke tegev.

AL: Kas on teada millal Otepääl tööd hakkavad? Millised on edasised arengud? Kaks nädalat tagasi olid müürid kile all.

K: Ei, seda ma ei tea. Ei tea, kuidas see üldse on nii juhtunud, kes seda juhib, mis projekti järgi. Minu viimane kontakt Otepäaga olid kunagi tehtud eritingimused. Keskülaga arvatavasti läheme mais midagi vaatama. Aga ma ei tea.

AL: Põhilisteks probleemideks on Otepääl olnud halvad ehitusmaterjalid ja see, et pinnasest on ühelt poolt rohkem välja kaevatud kui teiselt?

K: Jah. Ja teine on, et kui sinna ukse tsooni oma buttbetooni müüri üritasid teha. Seal on nüüd räiged praod sees. See tugimüür on lagunened ja veelgi enam on lagunened originaalmüüritis. Samahästi kui täiesti läinud. Võib ehk öelda, et on läinud nii nagu pidigi minema. Kui pinnas on erineva tasemega ja hüdroisolatsiooni ei ole ja see niiskus peab jü läbi tulema. Otepää puhul ma ei mäletagi, kust nad seda tellist muretsesid, kuid seal oli probleem eelkõige valitud tehnoloogias.

Vastseliina kohta täpselt ei mäleta. Seal asutati Otepäaga paralleelselt, kuid seal kasutati väga vähe telliseid. Põhiline mida tehti oli põhjakülje kandiline torn, millest on kaks seinakest alles. Nad tegid seal ülaosa laskeavasid. Ma ei välista, et seal oli umbes kakskümmend tellist kasutusel.

Nüüd edasi on üks järgmine ring, mis on üks hilisemaid. Minu teada üldjuhul ei kasuta Kilumets uusi telliseid. Ja see on nüüd teistpidi. Vastseliina peab nüüd õudselt ilusti.

Mis nüüd edasi? Tartu toomi kohta. Siin oli kuskil 1970. aastatel plaanis alustada tornide korrastamist. Selleks toodi ka neid Lode telliseid. Mäletan kahte asja: pärast esimest talve, lihtsalt telliseid, mis olid riidas olnu, paljud neist olid lagunened; teine oli see, et tellises ei tohi

olla isegi mitte miniatuurseid lubjakivi tükke. Piisab tikupea suurusest tükist, mis põleb ahjus kustutamata lubjaks ja siis, kui tellis saab natuke niiskust, siis lööb „plinn“ killu välja. See oli massiliselt nende Lode telliste puhul. Ma ei oska isegi öelda, kas midagi neist jäi viimase restaureerimisega alles lõunatorni keskomisesse tsooni. Need on samuti läikiva pinnaga ja ühe standardse moodsuga.

Veel on üks väike erand. Kui poolakad tegid ülikooli muuseumi, siis mingi on kontraforssidel, profiilkivid toodi poolast. Need on natuke kollakama värviga, aga püsivad.

„Lodes“ tehtud kivid olid kärgtellised ja teiseks metallvormides, mis andis neile plingi pinna. Lode tellist võib selgelt näha 1980. aastate paranduses Viljandis kohe kui väravast sisse minna, siis vasakut kätt. Seda on aeg-ajalt püütud stendidega varjata.

AL: Kuidas on üldine hinnang toomkirikule?

K: Halb. Olen sellest väga eemal olnud. Pean rohkem veaks kui heaks. Kuid see jutt läheks väga pikale, nii et ma sellest ei räägi.

AL: Toomkiriku juures kasutati müüride katmist bituumeniga, kas seda on ka mujal kasutatud?

K: Mina ei oska bituumeni kohta midagi öelda. Kui rootslased hakkasid oma kloostrivaremeid tegema, siis nemad võtsid selle kasutusele. Rootslaste idee esimesed variandid jõudsid kolmekümnendatel Piritale, kuna seal olid rootsi poisid taga. Rootslastel on enesestmõistetav müüripinna katmine. Vahel on selleks mingi plekk, siis on seal kas kohe mätas või on betoon või siis ka bituumen, mis on siis graniidi peene killustikuga üle puistatud. Ma muidugi ei tea, kui palju seda on vahepeal hooldatud, kuid praegu näeb, et see peab siiani päris ilusti vastu.

Ma ei teagi, kes siin esimese vabariigi ajal tööde taga olid, aga et siin toomi tornide juures see bituumen eriti ei pidanud.

AL: Nüüd võib vast rääkida jaani kirikust.

K: Üks õnnelik hetk selle juures on, et Aseris hakati tegema Euroopa mastaabis väga häid telliseid vanade puitvormidega ja käsitsi. Aga see on minevik. Seda Aserit enam ei ole. Ma võin eksida, aga mul on tunne, et hilisematest kividest osa oli tehtud metallvormidega, sest neil on plingid pinnad. Aga seda ei saa enam kindlalt teada, kui Aseris just üks Nadja ei mäleta.

Siamaani lagunemisi näha ei ole. Kui aga võeti kasutusele uued ahjud, siis läksid kivid kollakamaks, et need ilusad tumepunased tellised saadi vanade ahjudega.

Mina vaatan, et nii kaua kui Euroopa funktseb oleks sellise asjaga tehasel turgu. Olen Põhja-Saksamaal vaadanud, mis kive nad kasutavad Lübeckis või Lüneburgis, siis Aseri omad olid paremad.

AL: Jaani kirikus on soolaprobleemid. Kui tihti on plaanis ohverkrohvi vahetada?

K: Selleks on vaatlusi vaja. Aga hetkel ei tehta midagi, keegi ei jälgi, ka vajumisi mitte. Oleks vaja järgida soolade sisaldust krohvis ja siis õigel ajal maha võtta.

Nii nagu on probleem ka peaportaali vimpergiga, mis on nüüd ajutiselt katustatud, aga millega keegi ei tegele. Mina arvan, et viga on restaureerimisprojekti. 20. sajandi kogemus on näidanud, et tehtud tööd peavad vastu 30 aastat, mitte rohkem. Bockslaff konserveeris seda eelmise sajandi vahetusel, siis 1930. aastatel pidi seda kohutavas mahus seda taastama, kuna see oli juba täiesti rõugearmiline. Edasi viiekümnendatel, kui torni sein ja vimpergi vahe oli kohati 5 cm. Järgmisena siis kui tehti VRV Tartu osakond, ütleme nii seitsekümnendate esimene pool, oli järgmine ja siis nüüd. Mina näen suurimat probleemi selles, et vimpergi katus on laotud vastu torni sein, nii kui tekib väikegi vahe, siis pääseb niiskus vahele. Lahenduseks oleks kivide süvistamine sein, vähemalt 5 cm võrra, miniatuurde kaldega seinast eemale. Praegune vimpergi kujundus pärineb Bocksalffi ajast. Seal olid skulptuurid, mis olid paksu soolavaaba all. Seetõttu hetkel ei hakkagi keegi sinna kujusid panema, kuna ei saa garanteerida, et neilt ei peaks varsti hakkama sooli eemaldama.

Minu jaoks kõige positiivsem üllatus oli, et torni kahes tsoonis kohe portaali kõrval sai eksponeerida algset soklisimssi. Kusjuures talvel kühveldab sinna lumehange vastu. Ja teine on torni põhjatahu läänepoolne nurk. Ise ma õudselt kartsin, et paar aastat ja laguneb ära, aga ta on täitsa korralikult säilinud.

AL: Kui palju on Jaani kiriku jaoks tellitud telliseid kasutatud teistel objektidel?

K: Selle kohta ma nüüd täpselt ei tea, kuna see on juba ehitusfirmade asi. Aga Jaani kiriku puhul oli nii, et projekt sai ikka väga hilja valmis. Vahepeal selgus, et mis Tiirmaal kõik plaanis oli. Näiteks profiilkivid, mis olid varem maha raiutud, oli plaanis välja raiuda ja uutega asendada. See selgus alles siis, kui ta oli teinud seda lõunakõrgseina läänepoolsemas võlvikus,

trifooriumitsoonis ja koori akende all. Aga täiskomplekt igale poole oli tellitud. Nende kasutamine keelati ära. Samuti olid olemas, isegi hakati laduma akende profiile ja vaheposte. Nõukogude ajal oli nii, kõik räägivad hoolega Veneetsia hartast ja kui läheb tegemiseks siis, välja arvatud Zobel, ma mõtlen seda põlvkonda, siis on kõik Viollet le Duc'i lapselapsed.

Jaani kirikus on palju tehtud, aga õudselt palju oli seda, et tööde käigus selgub, kuidas midagi plaanis on, kaasaarvatud uute skulptuuride tegemine. See selgus siis, kui prooviplokk oli tehtud ja põletatud.

Jaani kiriku juures.

K: Ma ei osaka täpselt öelda kuivõrd need kontraforsside katted peavad (glasuurkivid). Aeg-ajalt on olnud, et kuskil on mõni katki. Ning praegu on ka just see soolade aeg, suveks kaovad nad ära.

AL: Kas helerohelised kivid on uued?

K: Jah

AL: Millest selline värv?

K: Ei tea. See oli üldse igavene probleem, et kes kes on üldse nõus glasuurkivi põletama.

AL: Kas uued glasuurkivid tulid Saksamaalt?

K: Ma täpselt ei mäleta, aga kas ei olnud nii, et keegi Lõuna-Eestis tegi? Ma ei ütle, et päris praeahjus, aga umbes nii. Aga mina tean ainult nii palju, et ühel kolmapäeval oli ahju omanik kohapeal.

K: Ja selle puhul (kummardab glasuurkivi juurde portaaalist lõuna pool) on nii, et Bockslaff tegi 100% uue sokli, täiesti uuel kõrgusel, see siin jäi aga nii alla, et seda ei puutunud. Võib öelda, et ta ei ole eriti kahjustunud. Mina olin juba täitsa valmis selleks, et hää küll teeme pildid ära ja kümne aasta pärast saame rikkaks, kui need pildid maja müüa. Kuid üldiselt on see nende säilimiseks väga halb tsoon.

Ja see on nüüd kõik välja puhastatud ja eksponeeritud (torni põhjatahu juures). Nõukogude perioodil ja muul ajal ka, on nii et eramaja vajab pidevat hoolt: aken tahab värvimist jne. Restaureerimise puhul me eeldame, et kuni järgmise korrani umbes poole sajandi pärast on kõik korras. Selle asemel, et pidevalt siit ja sealt natuke kõpitseda – see käib üle jõu.

19. sajandi lõpul ehitati siia mingisugune vankrikuur ja seetõttu säilisid need glasuurtellised siin. Printsu ajal oli see varemetes ja lammutati. Siis oli seda tsooni vaja ka korrastada, kuna ei olnud õigeid kibe saada, siis kasutati mingi uusaja lammutamisest saadud, nii 19. sajandi telliseid ja tehti see sokli osa. Aga see on restaureerimisajalooliselt täiesti ebaoluline osa.

Enne kui varikatus tehti (vimpergi poole vaadates, istudes kiriku ees), siis olid kivid ja skulptuurid iga kevad jälle täiesti valged. On näha, et parempoolsel küljel on praod. Siin tehti ka mingid niiskuskatsed ja selgus, et kogu see sein on seest poolt jummalama märg. Ning kui vimperg on ainult vastu torni ja varem vajus kogu aeg kuidagi kirikust erinevalt, siis ei saa tahta, et nüüd paneme tavalise mördi vahele ja nüüd on asi lahendatud.

AL: Kuidas laoti üles põhjalöövi võlvid?

K: Võlvid on põhimõtteliselt imiteerivalt, seina konstruktsioon on raudbetoonkonstruktsioon ja see, mida me näeme on põhimõtteliselt tema tellistest vooder.

AL: Kuidas toimus Printsü ajal võidukaare kohase ala korrastamine?

K: Sinna valati suur monoliitbetoonist tala, mis oli põhiline. Aga osa Printsü aegseid kive peaksid olema seal ka näha. Ma eeldaks, et seal nišis, kuna tellised, mis on sügavamal, neid ei ole näha ja ega ei hakka keegi seda siis lammutama, aga minu mälu järgi ei taastatud seal kõiki detaile (Printsü ajal).

AL: Mille järgi otsustati, millised tellised asendada?

K: Seda ma ei tea. Siin oli juhendamisega probleeme. Projekti ka ei olnud eriti. Ma tean seda seetõttu, et Eve Altoa, kes siis kuigi palju oli, tema käest tuldi ikka küsima, kuidas telliseid panna.

Aga siin on tohtu palju tehtud. Kolmapäeviti olid nõupidamised. Kohe-kohe on vaja midagi teha ja kuidas me seda teeme. Et ei olnud kümnes kohas vaja kooskõlastada. Aga ehitaja töö üldmulje oli ju on ju hea eksju?

Keskoolis käisin siin (osutab Treffneri Gümnaasiumile) ja üks klassivend nüüd aastaid hiljem, no '66 me lõpetasime, vast nii laulva revolutsiooni ajal, mees oli vist Võru haigla peaarst. Ja ma ei tea, mis loengut ma käisin pidamas, aga ja siis tema tunnistas, et kõik need kolm aastat seal klassis olles oli tal pidev hirm, et see torn kukub meile peale.

AL: Torn oli ju päris korralikult vajunud, päris mitmeid kordi.

K: Seda küll, aga keegi ei ole teda püsti ajanud, ta on sellisena nagu ta on ära vajunud. No muidugi nende koormustega tegi mulle visuaalselt hästi selgeks see, kui esimeste vaiade panekul ning hetk on koormus kõige erinevamalt jagatud. Et siin nurga all (pikohoone portaalipoolne põhjanurk) üks maakivi ütleme 80 cm kõrge. Oli vaiamine ja järgmiseks hommikuks oli see kivi „krõks“ pooleks läinud.

AL: Hetkel fassaadil näha olevad skulptuurid on koopiad?

K: Jah. Ülemises tsoonis näha olevad on 20. sajandi alguse koopiad, või isegi uuslooming. Sellest pool oli olemas ja ilmselt on seal ka kristus olnud, kuid kuhu ta läks, seda ei tea, ilmselt Riiga. Ülejäänud on originaalide järgi modelleeritud uued koopiad. Olin väga üheselt selle poolt, et fassaadile paneb ainult koopiaid. Ma arva, et meil ei ole piisavalt häid meetodeid loosukivi konserveerimiseks. Terrakota on niivõrd erimeelne asi, et ei ole mõtet, kui ei ole kindlaid meetodeid. Ei ole vaja 10 aasta pärast avastada, et kujud on rikutud.

AL: Kas uute ahjude kollased tellised on juba ka siin fassaadil näha?

K: Jah. Ma kardan küll, et see paistab seda moodi.

AL: Aga Jaani kirikuga olete rahul?

K: Sellega on nüüd nii. Et no millega ma rahul ei ole, on päris palju millega võiks iriseda, aga teistpidi ma usun, et Eesti restaureerimise ajaloos ei ole ühtegi teist objekti, kus oleks nii palju tundides ajutegevust taha olnud.

Lisa 3. Intervjuu U. Tiirmaaga, 09.V.2012.

AL: Kui kaua teie toomkiriku töödega seotud olite?

U: Mina tulin siia tööle 1970.

AL: Millises olukorras toomkiriku varemed enne tööde algust olid?

U: Varemtena. Noh neid oli juba ka varem korrastada püütud, enne II maailmasõda. Ja no siis oli pikem vaheaeg. Tookord 1960. aastatel nendele varemetes objektidele kuigipalju tähelepanu ei pööratud. Teati nende tähtsust, kuid vahendeid oli napilt, nõnda tehti siis ainult ettevalmistavat tööd. Enne seda oli seal töötanud kunstiteadlane Prints ja oli seal ka järelvalvena siis, kui seal hakati raamatukogus ümberehitustöid tegema. Nimelt asendati esimesel korrusel olemasolev puitkonstruktsioon betoonkonstruktsioonidega.

AL: Millises olukorras olid tellised?

U: No, tellised olid suhteliselt hästi säilinud. Eriti nendes osades, mis olid raamatukoguks ehitatud, nende seinte olukord tänu katustatusele ja kütmisele, oli kõige parem.

AL: Ja tööd toimusid seal väga pikalt. Vahelduva eduga...

U: No jah, seda seal tilgutati. Tähendab uurimistööd finantseeriti ühest rahakotist ja korrastustööd teisest. Aga nende suurused ei olnud omavahel kooskõlas. Muidugi see kah, et Prints lahkus 1969. aastal sellest süsteemist, kus mina '70 tööle asusin ja olid ainult tema aruanded, aga praktiline kogemus tuli siis endal omandada. Muidu see lootus, et selle kogunud uurija kõrval saab õppida, see jäi ära kuna ta oli läinud. Tema töötas siis lastekunstikoolis, need jälle kiitsid teda.

AL: Kust on selle aja jooksul telliseid tellitud?

U: No ka see, et tookordsete normide järgi pidi nendel tellistel, mis erines standardsuurusest olema ka väljanägemine ja külmakindlus ja siis ka need tugevusnäitajad. Neile nõuetele vastasid siis ka väga üksikud tehased. Algul proovisime Läti tehasega Cesises, Võru kivi tegi, kuid ka seal jättis külmakindlus soovida. Häda oli see, et põletamisprotsess oli alla käinud ja uute normatiivide kohaselt oligi lastud külmakindlus ja tugevusnäitajate lävi madalamale, kui oli varem tellistele esitatud. Samuti püüti põletamistsükli lühendada, et kiiremini kive kätte saada ja küttekulu vähendada. Nii et hakkas ilmne olukord, kus tellised olid muutunud jäigaks. Kui

vanasti tellistemeistrid kasutasid telliste raidumist, siis nüüd tuli hakata telliseid lõikama, kuna raiduda neid enam ei andnud.

AL: Viimase restaureerimise tellised tulid juba Aserist ja kas kasutati ka Tartu Jaani kiriku kive?

U: Ei kasutatud. Partiid telliti, aga telliste suuruste määramisel olime hulka aega hädas, kuna ehitusjärgud nii Jaani kui toomkirikus olid väga erinevas mõõdus tellistest. Kuna mõlematel objektidel oli telliste vajadus suur, oli otstarbekas leida üks ühine suurus, et sortimenti mitte liiga suureks ajada. Telliti siis tellised, mille paksus oli 90, laius 140 ja pikkus 300 mm. Pluss-miinus 3mm nendes mõõtudes, kuna savi tõmbub ju teatavasti kokku. Kui vanasti vormiti käsitsi, siis tavatellised tulid nüüd ikkagi masinpressi alt ja ainult erivormiga tellised, mida läks mõlemal objektil vaja, vormiti käsitsi puitvormidega. Olid siis puidust vormid, kuhu visati siis taignapäts sisse ja siis suruti vormi järgi laiaks.

Aga Aseri tehaseni jõudsimel hiljem. '80. aastate lõpul, sel perioodil, siis alustasime sealt telliste tellimist. Just sellesse perioodi langesid ka ulatuslikud varemete konserveerimise tööd. Sest et kui poolakad raamatukogu juures töötasid, siis nemad tõid oma suurformaadilised tellised Poolast. Alles varemete perioodil (siis kui hakati varet juures tegutsema), telliti kivid Aserist.

Esimene periood kui Aseri tootis, kasutati seal veel ennesõjaaegseid ringahje. Nii, et Jaani kiriku põhjakõrgsein taastati ringahjus põletatud tellistega. Ja alles seejärel toimus neil nõndanimetatud moderniseerimise käigus tunnelahjude sisseviimine ja siis hakkasid tellised tulema tunnelahjust. Tunnelahju põletamistsükkel oli siis tunduvalt lühem, kuid telliste omadustele see midagi juurde ei andnud, ilmselt suurendas see kiire põletamine vaid telliste jäikust.

AL: Kas Aseri uued ahjud mõjutasid ka telliste värvi?

U: Eks see kah mõjutas. Meil oli teatud tooni peale kokku lepitud ja eks nad püüdsid seda tooni saavutada. See oli antud vanade müüride tonaalsuse alusel. Samuti siis ka telliste välispind, kuna metallvormist tulnud tellistel oligi see probleem, et vanad tellised olid kõik sametja pinnaga ja uued masinpressi alt tulnud olid sellise läikiva ja sileda pinnaga. Kui oli võimalik võrrelda Põhja-Saksamaal enne I maailmasõda taastatud müüre, siis sama oli ka siin. Jaani kirikus kasutati eelmise sajandivahetuse ajal Bocksleffi poolt Ilmatsalus valmistatud telliseid. Need olid väga kvaliteetsed, kuid olid valmistatud juba tööstuslikud selles mõõdus mis nüüd kirikule vaja

oli. Ja need olid nüüd ka väga head ja ilmastikule hästi vastu pidanud ja siis 80. aastatel, kui telliste värv ja kuju sai määratud, siis olid nad väga hästi säilinud, aga kontrastsed võrreldes selle vana tellise pinnaga. Et seda kontrastsust enam mitte suurendada, siis saigi nõutud, et telliste pinnad oleks sametjad, et läheksid müüristikuga paremini kokku.

AL: Toomkiriku puhul. Plaaniti vahepeal uusi funktsioone.

U: Kui raamatukogu sai uue hoone, siis hakati seda korrastama, kui ülikooli muuseumi. Osa mis raamatukogust peeti säilitamisväärseks, seda siis säilitati. Püüti ka vana struktuuri esile tuua, püüti esitada erinevaid kihistusi.

AL: Restaureerimistöode käigus sai tugikaari uuesti üles laotud...

U: Jah, need tugikaared olid halvas olukorras ja oligi see, et kõige kardinaalsem muudatus oli lõunalöövi kaheksanda ja seitsmenda võlviku vahel, kus 50. aastate lõpus. 60. alul tehti varisenud tugikaare asemele sirge raudbetootugi, et üleval olevat valgimikutsooni toetada. Aga see sai siis sellel aastatuhandel asendatud kaarega, mis matkis neid varasemaid. Aga õnnetuseks oligi, siis mida Prints pani ehitatajate arvele, oli säilinud lõunakülje kuuenda ja viienda võlviku vahel tugikaar, mis oli väga armetus olukorras, mida oli püütud parandada. Tookord nad siis lihtsalt tõmbasid selle tugikaare maha. See sai siis vanade fotode abil taastatud. Samuti põhjaküljel enne I maailmasõda olnud tugikaared, mis sidusid selle kõrgseina ja hoone väliskülje ühte. Need olid siis olulisimad konstruktiivsed elemendid, mis varemete konserveerimisel juurde lisati.

AL: Kas tekkis ka probleeme, et mört on liiga hele?

U: No aga seal ongi niiviisi, et kohati esines soolade väljatulekt, mida püüti siis hiljem pesemisega parandada ja seda esines nüüd ka uutel hoonetel, mis siis sademete mõjul on ära kadunud. Toomkirik on ka ülejäänud linna suhtes paremas asupaigas, kõrgemal ja ka autoliiklust on vähem. All-linnas toimub see soolade ladestumine toimub siiani.

AL: Kas pesemisega on siis õnnestunud soolad eemaldada?

U: Sademed ka uhavad maha. Kohati võib ikka välja lüüa, kuna meil siin kasutatavates asjades ja õhus on ained ikka oluliselt erinev sellest, mis ta oli keskajal. Siis me kütsime puudega, nüüd me kütame õlidega ja autoliiklus annab jälle õlide paasil. Kui elektriautod tulevad, siis vast paraneb olukord.

AL: Kas Toomel on kasutatud vuukide värvimist?

U: Eks see oleneb liivast ja seda värvimist ei ole mitte ainult meie ajal vaid on ka varem tehtud. Ka Bockslaffi perioodil oli. Temal oli Jaani kirikus süvistatud vuugiga. Hiljem korrastamise käigus need vuugid täideti ja need vuugid siis ka täideti. Kas siis roosakaks või nii. Ma ei ole selle küsimuse jaoks ette valmistunud, nii et ma täpselt ei tea. Kohati oleme ka vuuke värvinud. Aga massiliselt ei ole. Enamasti ikka kasutasime Lümandu vikki ja siis soredat liiva, et mõrdi nakketegevus parem oleks, et need andsid siis selle tooni. Varasematel aegadel kui on lubjakriisid olnud siis nad on isegi savi sisse seganud, siis tuli mört pruunika tooniga.

AL: Toomkiriku juures. Kuidas oli lugu müüride katmisega katmisega? Miks otsustati pleki kasuks?

U: Meie praegu katustasime need kõrgseina müürid. Alul oli see betoon, aga see tehti ka '50. lõpul, '60. alul. Kuid esinesid ka mingid vajumised, mille tõttu plaati tulid praod ja siis ta enam ei töötanud. Nii nagu ka mujal tuleb pargipiirkondades katuseid ja vihmaveerenne prahist puhastada, et lehed neid ei ummistaks. Seda ei tehtud ei tavalistel hoonetel, ei tehtud ka varem, raamatukogul ka ei tehtud. Kohtades, kus need äravoolutorud olid väga peenikese diameetriga, ummistusid need leheprahist ja ei töötanud enam. Kui oleks olnud lahtine renn, siis oleks ehk tropp ise ära läinud tuule või lindudega, oleks kergemini eemaldatav ka olnud.

AL: Ja kuidas te toomkiriku töödega rahul olete?

U: Tööd jäid pooleli ja on veel lõpetamata. Et rahasid ei ole ja.. (kehatab õlgu)

AL: Mis seal siis veel teha on?

U: Seal jäi põhjakõrgseina puhul ja lõunakõrgseina puhul samuti – need alumised osad, ütleme sokkel on kohati pinnase planeerimise tõttu maa all. Neid on vaja tugevdada. Otsest liikumist ei ole ja ülevalt ei pudene praegu. Saab vabaõhuüritusi korraldada ja sellega täidavad varemed endale pandud eesmärgi.

AL: Kui masinaga telliseid pressitakse, siis millisesse vormi need lähevad?

U: Masinas tulles lähevad ikka metallvormi. Masinast tuleb niiöelda vorst välja ja see lõigatakse seibideks ja sellest tulenevad lõikamise ja vormide jäljed on nüüd ka näha. Et sametja struktuuri said nad arvatavasti pärast valmimist pindade töötlemisega, näiteks mõne lihviga. Kätsiti vormitud olid need, mis läksid puuvormi.

AL: Millal peaks Jaani kirikus ohverkrohvi eemaldama?

U: Ega seda ei teagi. Hoolduskulud on kasinad. Ohverkrohvi on meil ainult kohati kasutatud. Sooldumine on ikkagi päevakorras. Aga sedagi ei tea, kas edasised vajumised toimuvad. Vaiamisega sai vajumised peatada. Ave Lann, kes seda konstruktiivset osa juhendas tegi nüüd oma doktori töö jaoks täiendava mõõdistamise, siis selle järgi on kõik korras, aga seda milline on olukord viie aasta pärast, seda ei tea. See vee pind, millele need alused reageerisid, just see kõikumine, mis viis alanedes kaasa ka lubisetteid ja see viis hoone vajumiseni. Kui algul arvati, et vajumist põhjustab puitparvede laguneine, siis geoloogid tõestasid, et see on tulnud lubisetteid ära uhtumisest. Meie veepinda suunata ei saa. Praegu need vaiad toetuvad all asuvatele liivadesse. Loodame, et ta peab vastu.

AL: Mille järgi Jaani kirikus otsustati, millised telliseid vahetatakse?

U: Kõige olulisem ruum on kooriosa, et seal säilitada vana kivi muljet, võeti vanu kive, mis olid varem tööde käigus korjatud ja kasutati neid vooderdamisel. Sest kui oleks kuskilt mujalt toodud, siis oleksid ikka eriilmelised olnud.

AL: Mis kivid läksid võidukaare kohale, kui Prints seal parandusi tegi?

U: Alumises osas proovisid nad ikka vanu kive kasutada. Toona oli probleem see, et ta oli kõrgel ja kontroll oli nõrk ning betoontala kui ta valati, ei kastetud piisavalt, ning see ei saanud kivistumiseks piisavalt niiskust ning hakkas lagunema ning tuli siis lõpp-tööde perioodil maha raiuda ja uuesti valada. Aga seal oli veel ka see, et kirik vajus. Muidugi mujal olid vajumised veel suuremad, kui koori osas tänu kapitaalsetele vundamendile olid need vajumised väiksemad, kuid küllaldased, et see ohtu seda. Nüüd see kaar nii öelda riputati selle tala külge. Nõnda oli selle tala vahetamine ülimalt vajalik, ühtlasi fikseeris ta ära ka otsaseinad.

AL: Milline oli olukord Jaani kirikus enne tööde algust?

U: Seal põles '44. aasta augustis ja '54. aastal alustas Prints seal uuringutega, aga '52. aasta talvel varises põhjakõrgsein. Nii et esimene uurija Nikolai Oll, kes uuris konstruktsioone, piilarite kandevõimet ja nii, see alustas oma uuringuid '46. aastal. Rahadega, mida tookord muinsuskaitseasutus võimaldas kaitsealuste objektide kõrgendatud üürist eraldada siis sellisteks vanade hoonete hooldustöödeks. Tookord oli linnapeaarhitekt Matteuse see, kes otsustas ja tema

leidis, et varemeid tuleb ikka säilitada ja nende püsimise uurimiseks oli siis insenerilikke uurimusi vaja ja leiti siis raha siis nende kõrgemate üüride vahest.

AL: Kas ühelt või teiselt objektilt on mõni tore seik meeles?

U: Ei oskagi praegu nii öleda. Aga nii palju Jaani kiriku kohta. Jaani kiriku juures enne ehitustööde algus, mis jagunesid kaheks, üks oli see vundamentide kindlustamine, mille suunas poolakate firma töötas, aga ise töid ei alustanud.

Enne ehitustööde algust leidis Wunibald võimaluse saata üks noor tööline Põhja-Saksamaale vanade tellismüüride ladumise ja kaarte ja võlvide ladumise osas. See oli Olev Kaasik. Ja tema ajal laotigi siis, taastati see põhjakõrgsein. Aga seal tekkisid vastuolud ja ta oli sunnitud objektilt lahkuma. Hiljem siis kaastöötajate jutu järgi tuli välja, et ta käis laupäeviti, pühapäeviti, kui töö seisis, müüre kastmas, et töö jätkuks normaalselt.

AL: Kuidas käituti uute glasuurtelliste tellimisega?

U: Neid on suuremas osas uuendatud just Bockslaffi ajal ja neid ka katsetati. Algul prooviti Riiast ja lõpuks saadi Saksamaalt need sobiva ilmstikukindlusega tellised. Ja need on enamuses õõneskivid, et saada tugevamat põletust ja ilmastikukindlust ja nad on tõesti vastu pidanud. Aga nendele mehaanilistele vigastustele. Nad on tugevad, aga haprad, et pommikillud on ikka paljusid kahjustanud. Alul Prints püüdis betooniga neid parandada, aga selliseid kohti ei ole meil järgi jäänud ja siis hiljem panime uusi. Mõningane jääk vanasid kiveid oli, siis tähtsamates kohtades parandasime nende kividega. Aga siis tuli kasutada ka uusi. Uute puhul oli see, et tonaalsus hakkas oluliselt erinema ja kui vanad vaabatud kivid olid natule lainelise pinnaga, siis need uued olid väga ilusa sileda pinnaga.

AL: Kui ajutine on ajutine katus vimpergi kohal?

U: Vimpergi probleem oli juba pärast Bockslaffi töid. Fotodel, mis on kolmekümnendatest aastatest, on näha, et see soolade väljalöömine oli seal väga tugev. Siis see autoasjandus alles algas Tartus ja tekkis terve rida neid bensiinijaamasid vanalinna piirkonda ja autopeatuskohad ja ilmselt see siis aitas nende soolade tekkimisele kaasa. Jaani kiriku torni on nii lääne kui lõunasuunas kaldu ja nüüd ongi, et valitsevad tuuled on meil vesikaarest, tähendab edelast, järgmine suund on läänest ja kõik mis siis tornile kannab ka lopa näol, see jääb siis tornikiivriale ja torni seinale. Ja siis omakorda loob soodsa keskkonna soolade liikumiseks. Sein on pidevalt

märg. Enne kui päike siis sulatab ja kõik siis maha jookseb. Ja ainuke võimalus seal ongi. Seinad pealt kõik valgub sinna vimpergi peale. Parandusprogramm on kavas, et eri segudega seal siis seinad teha. Muidu oli tehtud tavalise lubimördiga, väljaarvatud see vimpergi enda katus, mis oli siis valge tsemendi lisaniga. Aga kõige õigem on vast, et tal on peal üks kate, mis siis selle märja lume perioodil kevadel-sügisel ei lase sellel niiskusel siis vahetult sinna vimpergi peale tulla. Kate peab siis olema sellest seinast veidi isoleeritud, et see lumekiht ei ulatu ka seinani, et tuul puhuks seinad ja kate vahelt üles ja surub selle lume vaiba eemale sealt seinast. Seda põhimõtet on uste kohal olevate varikatete juures kasutatud.

AL: Milliseid mörte on objektidel kasutatud?

U: Mõlemal objektil on kasutatud lubimörti. Väljaarvatud eenduvad osad nagu kontraforsid ja simsid, seal on siis ka lisatud valget tementi, et suuremat vastupidavust saada. Need glasuurkiivid on ka tihedamad ja väiksema mängimisruumiga kui tavalised tellised, sinna sobibki kõvem mört.